

Se gremo igrat? ali Ples in igre iz Železnikov

Andreja Bogataj Rant

Kratka zgodovina in oris plesa na Slovenskem

Zanimanje za ljudski ples na Slovenskem sega daleč v zgodovino, saj je bil ples vselej del življenja Slovencev. Vendar pa se je podoba plesnega izročila na Slovenskem oblikovala večinoma na podlagi povojnega terenskega raziskovanja. Zato nam prikazuje le ples s konca 19. in z začetka 20. stoletja. Plesno izročilo zgodnejših časov pa je zavito v meglo. O njem nimamo skoraj nikakršnih podatkov in vsako predvidevanje je le ugibanje, saj so pisani in slikovni viri zelo skromni.

Prvo poročilo o plesu na Kranjskem sega v 13. stoletje, ko je nemški pesnik Helbing v svoji pesmi Mladi Lucidarius omenjal slovenski ples ob sprem-

ljavi dud. Sledi Schwabenspiegelovo poročilo o ustoličenju karantanskih vojvod ob knežjem kamnu iz 14. in 15. stoletja. Ob tem so izvajali poseben obhod in peli slovenske pesmi.

Naslednji, ki poroča o plesu Slovencev, je Janez Vajkard Valvasor v svoji Slavi vojvodine Kranjske. Avtor sicer ne opisuje plesnih oblik, ampak ga zanimajo okoliščine plesa. Poroča o veselju do plesa, dokaj natančno tudi navaja, kje in kdaj so plesali, kje je bilo plesišče, koliko časa je ples trajal, koliko časa je trajala plesna zabava. Opisuje t. i. prvi ples, omenja družabne predpise o vedenju na plesu in kakšni so bili medsebojni odnosi plesalcev. Veliko je tudi podatkov o godcih, glasbilih ter nazadnje tudi o neprijetnih posledicah plesa, kot so pretepi in nezakonski otroci. Takrat so se plesali parni plesi.

Prvi je v 18. stoletju poskušal plese opisati tudi z oblikovne strani Anton Tomaž Linhart v svojem delu *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreiches*.

Iz 19. stoletja je znanih več avtorjev, ki so pisali o slovenskem plesu: Baltazar Hacquet, Urban Jarnik, Stanko Vraz, Jurij Kobe, Ivan Navratil, Matija Majar-Ziljski in drugi.

Ko se je sredi 19. stoletja med našimi izobraženci povečalo zanimanje za narodno blago, se je v časopisih in revijah pojavilo vse več člankov o plesih. Zbiralci prve polovice 19. stoletja so iskali pristno, staro, avtohtono plesno izročilo. Zanimiva sta jim bili predvsem Bela krajina in Ziljska dolina. Prav zaradi takega stališča pa se je marsikaj vrednega iz izročila v osrednjih pokrajinah za vselej izgubilo. Takšen odnos do plesa je na Slovenskem značilen do petdesetih let 20. stoletja.

Likovni viri za slovensko plesno izročilo so neznatni. Najstarejši vir je freska sv. Nedelje na steni cerkve v Crngrobu pri Škofji Loki iz 15. stoletja. Med prizori, ki prikazujejo za nedeljo neprimerna opravila, je naslikana tudi plesna zabava, kjer skupina pleše v kačasto zaviti vrsti. Nekaj upodobitev plesa najdemo tudi na panjskih končnicah, Gorenjce pri plesu pa prikazuje tudi bakrorez iz Valvasorjeve Slave.

Slovenci smo gotovo imeli svoje avtohtone plese, a smo jih izgubili. Prvotni plesi so na Slovenskem že zelo zgodaj zamrli in so jih v 17., predvsem pa v 18. in 19. stoletju zamenjali plesi, ki so se širili po vsem slovenskem ozemlju največ iz nemško govorečih pokrajin. Plese so prinašali "godci" – delavci in vojaki, ki so potovali po nekdanjih habsburških deželah in pozneje Avstro-ogrski monarhiji. Opuščanje prvotnega izročila je pospešila popolna politična, gospodarska in kulturna odvisnost od germanskega sveta, zamiranje pa je nekoliko pospešila tudi Katoliška cerkev, ki plesu ni bila naklonjena.

Najvažnejši vir za raziskovanje plesov je seveda ljudstvo samo, plesalke in plesalci. Sistematično raziskovanje plesnega izročila v 20. stoletju je začel muzikolog France Marolt. Po drugi svetovni vojni je

bil ustanovljen folklorni inštitut, katerega sodelavki sta bili tudi Marija Šuštar in Tončka Marolt.

Slovensko plesno izročilo razdelimo v dve plasti. Starejšo plast sestavljajo ostanki nekdanjih obrednih plesov in iger. Od prvotnega izročila so se ohranili le še ostanki. Plesalci se primejo v verigo in vijejo kačo, polža. Njihova značilnost so najpreprostejše gibne prvine kot npr. hoja, tek, poskakovanje, ki se med seboj poljubno izmenjujejo. Ti plesi so doma po vsem slovenskem ozemlju. Sem sodijo tudi plesi, za katere je značilen mostni obok oz. most, ki se neprestano premika (kasneje so to poimenovali kovtre šivat ali žakle šivat), ter plesi, povezani z maskami. Starejša plast gibne kulture se je deloma ohranila le še v obrobni območjih (Rezija, Bela krajina, Prekmurje, Koroška).

Mlajšo plast sestavljajo predvsem parni plesi tujega izvora, ki smo jih prevzeli, jih podzavestno spreminjali in oblikovali. Ena najstarejših plesov sta rezijanski ples in visoki rej, zelo star ples pa je tudi štajeriš, ki je razširjen po vsej Sloveniji. Sem sodijo npr. tudi plesi sotiš, zibenšrit, mazurka, krajcopolka, šuštarpolka, točak, polka, valček. Plesi večkrat dobijo ime po plesnih figurah. Dobro poznane so plesne igre, npr. pouštrtanc, nadštevilni plesalec in beksl. Plesi v troje so nastali iz štajeriša.

Otroci na Slovenskem pravih plesov skorajda ne poznajo, ker v njihovem gibnem izročilu ni posebne razlike med plesom in igro. Nekatere najbolj poznanih otroških plesnih iger pri nas so ringa ringa raja, al je kej trden most, bela bela lilija, rdeče češnje rada jem, potujemo v Rakitnico, majka prišla s kolodvo-
ra, marička sedi na kamenu ...

Koreografska podoba plesnega izročila na Slovenskem sicer ni enovita, vendar je vseeno pregledna. Celotno plesno izročilo lahko razdelimo v skupinske plese, ki so jih plesali in jih še plešejo v skupini, ker drugače tudi ni mogoče, ter v parne. Te navadno pleše več parov hkrati, lahko pa jih pleše tudi en sam par. V skupinskih plesih običajno ne more biti improvizacije, skupina mora biti v plesnih korakih in figurah enotna, medtem ko si v parnem plesu posamezni pari lahko figure in variante svo-

bodno izbirajo. Le redki pri nas so solistični plesi. Sem lahko npr. štejem ples koranta, štajerskega kopjaša, bohinjkega otepovca.

Slovenski ljudski plesi so praviloma vsi mešani, moški in ženske plešejo skupaj. Izjeme so koranti, otepovci in kopjaši, ki so bili vedno moški. Moški plešejo tudi zvezdo, kjer eden naredi premet. Tudi prekmurski ples tkalečka je moški ples. Ženski ples je črnomaljsko kolo in štajerski kurji tajč. Sicer pa same ženske plešejo le izjemoma.

Vloga plesa v življenju ljudi

Ples je bil v preteklosti in je še vedno človekov spremljevalec pri vseh važnejših dogodkih v njegovem življenju, ob praznikih ali ob zaključku večjih opravil. Najprej je imel magično in obredno vlogo, ki pa se je kasneje ohranila le v nekaterih pustnih in svatbenih šegah.

Ples ponekod spremlja že človekov prihod na svet – ponekod je v navadi, da proslavljajo rojstvo in krst novorojenca z gostijo in plesom.

Dokler so bile svatbe še po starem, so otroci spremljali ples odraslih svatov kar s kmečke peči, nato pa so jih na skrivaj posnemali (na paši, v skednju ...). Ko je šel mlad človek prvič na ples, je moral že znati plesati. Včasih so jim pri tem pomagali starejši – bratje, sestre, strici, starši. Dekle je smelo prvič na ples, ko je bila godna za možitev, to je bilo pri sedemnajstih ali osemnajstih letih, sicer pa je bila polnoletnost odvisna od zrelosti dekleta in strogosti staršev. Fantje so smeli na ples, ko so bili sprejeti v fantovsko družbo in so smeli vasovati. Ponekod po Sloveniji so imeli prav posebne sprejeme.

Poroka je v človekovem življenju pomemben mejnik, zato so jo vedno svečano proslavljali. Prav na svatbi je imel ples pomembno vlogo, saj je spremljal ves njen potek. Lahko rečemo, da so Slovenci vedno največ plesali na svatbi. Seveda pa niso povsod plesali enako: svatbe bogatih ljudi so trajale dlje časa in so bile bolj bahate. Igralo je več godcev, za ples so imeli posebne prostore. Svatbe revnejših ljudi pa

so trajale krajši čas, bile so manj bučne, a zato nič manj vesele.

Smrt je tretji življenjski mejnik. Odlok patriarha Bertranda na oglejski sinodi, da morajo na Goriškem prepovedati mrliške in žalne plese, dokazuje, da so se naši predniki od svojcev poslavljali tudi s plesom. O teh plesih ni na Slovenskem nobenih sledi več, vendar pa se je še do danes ohranilo čuvanje mrliča, bedenje ob umrlem, kjer pojejo primerne pesmi in igrajo igre, kot so: v štirinco gledat, rinkce talat in rihtarja bit. Seveda teh iger ne igrajo v resnobi in žalosti, pač pa med smehom in veselim razpoloženjem in ob takih priložnostih tudi žalostno pesem zamenja vesela.

Sicer pa ima ples pomembno vlogo tudi v vsakdanjem življenju skozi vse leto. Na Slovenskem so vedno največ plesali v predpustnem in pustnem času. Korenine pustnega plesa segajo še v predkrščansko preteklost, vendar so za pustni ples tudi psihološki razlogi – Cerkev je namreč prepovedala ples od pepelnice do velike noči, zato je bilo treba predpustni čas čim bolj izkoristiti. Z velikonočnim ponedeljkom se je torej začela plesna sezona, ki je trajala vse do adventa.

Jurjevanje je bilo v navadi pri nas v Beli krajini, na Dolenjskem, v Halozah in na Koroškem. Povsod so jurjevali otroci, le v okolici Boštanj so nekaj časa še koledovali fantje, ki so nato za nabrani denar naslednjo nedeljo pripravili ples.

V decembrskih dneh pravega javnega plesa do vojne ni bilo, ker so ljudje smatrali, da se v adventu (to je od prve decembrske nedelje do božiča) ne spodobi plesati. Prvi ples je bil v gostilni šele na štefanovo, le v Beli krajini so na sam božični dan plesali v tistih vaseh, kjer je bilo zakoreninjeno uskoško izročilo.

Zadnjo noč v letu povsod na Slovenskem danes večinoma preplešejo. V Reziji npr. je bil na silvestrovo ples za rekrute in dekleta istega letnika. Do polnoči so plesali rekruti starega leta, od polnoči naprej pa rekruti novega leta.

Ples je bil prisoten po domovih tudi ob ofiranju, ko so prišli voščiti godovniku. Na Štajerskem in v

Prekmurju so plesali tudi ob kolinah, ki jim je sledil furež, pojedina za vse domače in sosede, da so se veselili vso noč.

Največ priložnosti za ples čez poletje in v zgodnji jeseni so ponujala žegnanja (shodi, semnji, buče, lepe nedelje). O plesu na ta dan poroča že Valvasor in omenja zanimive navade v zvezi z odkupom plesa s prvim plesom. Ob žegnanjih so bili splošno priznani in uveljavljeni plesi, kjer je ples opazovala celotna vas in so bili plesalci vsem na očeh.

Vendar pa v preteklosti hoditi na ples ni bilo niti lepo niti krepostno in dekleta, ki so dosti plesala, so v očeh vaščanov veljala za lahka. Sploh pa za dekleta ni bilo spodobno plesati v gostilnah. Dekleta so hodila na ples v spremstvu staršev, bratov ali v družbi vrstnic. Na plesišču so stala ob strani in čakala, da so prišli plesalci ponje. Fant je navadno prosil za ples tako, da se je malo priklonil. Dekleta fanta za ples niso smela zavrniti, ker je korbca oz. košarca hitro pripeljala do tepeža. Do tepeža je prišlo, če je kdo komu prevzel plesalko. Včasih pa so bili plesi tudi usodni, saj je na plesih prišlo celo do ubojev.

Zato sta se cerkvena in posvetna oblast trudili, da bi plese zatrli. Vendar jim to ni uspelo in Valvasor pripoveduje, da so se kmetje uprli, da ne pustijo, da bi odpravili njihove stare običaje. Vendar pa so konec 18. stoletja ples na žegnanjih prepovedali celo z generalnim odlokom.

Po končanem plesu so fantje peljali dekleta v gostilno ali pa so jih spremili domov in se nato sami vrnili v gostilno. Valvasor poroča, da so šli fantje skupaj z dekleti v gostilno zapit izkupiček od plesa in s seboj vzeli tudi godce.

Plesi in plesne igre iz Železnikov

Stari Železnikarji so bili zelo družabni ljudje in so radi plesali. Še posebej veselo je bilo med velikonočnimi prazniki oz. na velikonočni ponedeljek, saj se je na ta dan začela plesna sezona, ki je trajala vse do adventa.

Na velikonočni ponedeljek so se začeli zbirati

pred plavžem v Gorenjem koncu v Železnikih možakarji, ženske in otroci, ki pa so bili le opazovalci. Vsi so bili praznje oblečeni. Možaki so imeli v suknjiču viržinke, srebrne ure.

Ženske so jih opazovale, se norčevale in "špičle". Moški pa jim tudi niso ostali nič dolžni. Nato so možaki zaigrali stare špase, muzko popravlat in v štirinco gledat, temu pa so sledili še kovtri.¹

O teh in še drugih plesnih igrah, ki so se jih v Železnikih igrali med velikonočnimi prazniki, pa je že davnega leta 1854 pisal Jožef Levičnik v reviji Šolski prijatelj leta 1854. V reviji je opisal igre: žumra klicati, kloftavc, marajon, jera truma, orel, farbe, zamorčke in kovtre šivat. Te igre so se igrali tudi ob drugih prilikah med letom, vendar "z takim veseljem nikdar, kakor ravno velikonočne dni. Imajo res velikonočni dnevi nekej posebnega v sebi, ki človeka nekako za veselice vse pripravnega naredi."²

Kovtre šivat

"Kovtr so šval" na velikonočni ponedeljek po cesti iz Železnikov do Češnjice, kjer se je zabava končala v gostilni. Eno leto so se ustavili v eni, naslednje leto v drugi gostilni. Nato je sledila zabava – pripovedovali so si razne šale, pogovarjali so se o starih časih ter plesali.

Poljubno število parov se postavi v kolono v smeri poti ter dvigne sklenjeni roki v most. Začne zadnji par, ki steče naprej pod mostom sklenjenih rok prednjih parov. Ko priteče na čelo kolone, se ustavi in dvigne sklenjeni roki v most. Tako napravi vsak naslednji par, ki se znajde na repu kolone. Naslednji par začne takoj, ko se znajde na koncu kolone. Vrsta se ne sme pretrgati, vse se mora prelivati. Fantje vmes lahko vriskajo. Pari tečejo zmerno hitro. Na ta način se most stalno obnavlja, kolona pa se počasi pomika naprej. Kovtre se šiva brez kakršne koli glasbene spremljave.

Začetni položaj in drža: Pri plesu par (spol plesalcev ni pomemben) stoji vstrijc v smeri nameravane poti, plesalca sta odmaknjena drug od drugega za

Šivanje kovtrov,
prvi par Blaž Dolenc
in Maruša Košmelj.
Foto: Jože
Dolenc, 1978

približno skupno dolžino svojih rok, roki (levi plesalec desno, desni plesalec levo) skleneta (ali se držita za robec) in bočno dvigneta v most. Prosti roki imata spuščeni ob telesu. Enako velja za druge pare, ki so razvrščeni za njima v koloni, razdalja med pari je približno od enega do enega metra in pol.

Kovtri so bili le ena izmed iger, s katerimi so se ta dan razveseljevali domačini. Igra je bila po vojni opuščena.

Žumra klicat

Žumra kličejo le dekleta. Sedejo na dve klopi, ki stojita pod lipo in sta si postavljeni nasproti. Na eni klopi sedijo tri, na drugi pa vsa ostala dekleta, ki se želijo igrati. Igra se izvaja sede, dekleta pojejo. Da mora ta igra silno stara biti, spričuje nje lepi milogasni (mol) napev, v katerem veje prav staroslovanski duh.³

Tri dekleta: *Le vun je jezdil Žumer,
le vun je jezdil njega drug.*

Vsa dekleta: *O, kaj nam oče Žumer?
O, kaj nam hoče njega drug.*

Tri dekleta: *On hoče vašo hčerko,
on hoče vašo hčerko.*

Vsa dekleta: *Mi je ne damo Žumru,
mi je ne damo njega drug!*

Tri dekleta: *Le dajte, mati, hčerko,
dokler jo možje prosijo.*

Vsa dekleta: *Mi je ne damo Žumru,
mi je ne damo njega drug!*

Tri dekleta: *Če je sami ne daste,
jo po sili vzamemo.*

Vsa dekleta: *Le si jo zberi Žumer,
le si jo zberi njega drug!*

Tri dekleta pokličejo neko dekle, ki sedi na nasprotni klopi:

*O, le sem, le sem, Micka,
s' prelepa mlada Micika.*

Pri teh besedah se poklicano dekle presede na drugo klop in pesem se začne prepevati od začetka. Igra traja toliko časa, dokler se vsa dekleta ne presedejo na prvo klop. Potem je igra končana.⁴

Kloftavec

Kloftavca so običajno igrali odrasli fantje. Na nizkem čevljarški stol se usede fant, ki ima v rokah ruto. Na enem koncu to ruto drži, drugi konec pa prime fant, ki so ga imenovali za "varha". Vsi ostali fantje stopijo v krog okoli njiju. Ko varuh med izrekanjem besed "dober je" krnce po glavi sedečega fanta, se

igra začne. Fantje ga poskušajo "bunkati" po hrbtu ali glavi, vendar pa varuh skače okrog njega in ga brani. Varuh skuša med tem tudi zadeti koga od ostalih fantov, vendar se ne sme oddaljiti dlje, kot je dolga ruta. Prav tako ne sme nobeden od fantov spustiti svojega konca rute. Če kateremu od fantov uspe udariti sedečega fanta, sam pa pri tem ni bil udarjen, zakliče "ena" in šteje do devet ter udarja po sedečem fantu. Če jim uspe prešteti do devet, ne da bi ga varuh udaril nazaj, varuh in sedeči fant zamenjata vlogi. Če pa varuh koga zadane, sede ta fant na stol, tisti, ki je prej sedel na stolu, pa prevzame vlogo varuha. Igra se igra toliko časa, dokler se ne naveličajo.⁵

"Opomnim še, da so varhi včasih tudi malopridni; posebno če kakega tevčka varjejo, nalašč pustijo, da ga do kake sedme prav dobro po hrbtu krišpajo. Če pa ima varh na kteregega piko, da bi ga rad na stol spravil, šepne na stolu sedečemu, ki potem stol v roke vzame in obadva urno skočita za odmenjenim, da ga varh zadeti more. Pri tej igri je velikokrat smeha in šal dovolj."

Marajon

Marajon je preprosta igra, poznana v več krajih, le pod drugačnim imenom. Pri nas se igrajo to igro fantje in dekleta, vendar ne skupaj. Določijo si kraj, ki ga imenujejo cilj. Običajno je to na kakšnem razpotju, da je možen dostop z več strani. Stopijo v krog in se preštevajo do določene številke, ki jo sami izberejo. Kogar ta številka izšteje, potem lovi. Lovec stopi v cilj in šteje do 20, 50 ali 100, odvisno od dogovora. Drugi se med tem razkropijo. Nato lovec začne loviti. Kogar ujame, ga udari po hrbtu in reče: "Cilj je moj in tvoj." Kdor pa srečno priteče do cilja, ne da bi ga lovec ujel, je rešen. Tam počaka tudi ostale, ki jim uspe varno priteči do cilja.

Prej se dogovorijo, kdo bo naslednji lovil: ali tisti, ki ga je lovec ujel kot prvega, ali kot zadnjega. Če lovec ne ujame nikogar, nadaljuje z lovljenjem tudi naprej.

Farbe

Farbe se lahko igrajo že zelo majhni otroci. Določijo se trije: prodajalec, angel in volk. Vsi ostali se usedejo na klop, lahko pa tudi na tla. Angel in volk se nekoliko odmakneta, prodajalec pa vsakemu otroku na uho zašepeta, katero barvo bo predstavljal.

"Ti si erdeča, ti modra, ti rumena, ti zelena, ti črna in ker so otrokom skoraj le edino imenovane barbe znane, igrajočih pa je navadno veliko, jim potem 'prodajavec' da še druga imena, ktere pa tudi za barbo veljajo, n. p. 'Matere božje čevljički', 'Matere božje uhani', 'Jezuščkov plašček', 'Jezuščkov kolterč' i. t. d."⁵

Nato vstopi v prodajalno angelček.

Angel: *Cingulin, cingulin.*

Prodajalec: *Kdo je?*

Angel: *En angel.*

Prodajalec: *Kaj bi rad?*

Angel: *Farbe.*

Prodajalec: *Kakšne barbe?*

Angel: *Kakšne pa imate?*

Prodajalec nato našteje barve, ki jih prodaja. Nato angel pove, katero barvo hoče imeti, in prodajalec mu dovoli, da si jo izbere. Angel izbira. Če izbere pravega, ga pelje s sabo, če pa ne, odide praznih rok.

Nato pride volk.

Volk: *Bum, bum, bum.*

Prodajalec: *Kdo je?*

Volk: *En stari volk.*

Tudi med njima poteka podoben pogovor kot med prodajalcem in angelčkom. Tudi on si izbere barvo, in če ugame otroka, ki predstavlja tisto barvo, ga vzame s sabo, če ne, odide praznih rok.

Ker pa otroci raje odidejo z angelčkom kot z volkom, angelčka zelo lepo gledajo in mu celo mežikajo

z očmi. Ko pa barve izbira stari volk, so otroci resni.

Ko so vse barve pobrane, sledi "tehtanje". Dva močnejša se primeta za roke in tisti, ki se tehta, se nasloni čez njiju. Stari volk kleči pod njim na tleh in ga skuša zmotiti ter pripraviti do smeha. Pri tem govori: "Kača, kača z nosa leze." Če se tehtani otrok ne zasmeji, gre v nebesa, če pa se začne smejati, gre v pekel.

Igra je končana, ko so vsi "stehtani".⁶

Jera truma

Po navadi so se to igro igrali le fantje. Izberejo si primeren prostor ter izberejo dva, ki bosta mostninarja. Mostninarja se oddaljita od drugih in se potihoma dogovorita, kakšni posebni imeni bosta imela, npr. eden bo "Zlata krona", drugi pa "Srebrn venec". Držita se za roke in naredita most.

Vsi drugi se primejo za roke in v koloni pridejo do mostninarjev. Zraven prepevajo pesmico:

*Jera truma,
Jera truma,
žive konje vodimo,
rdeče hlače nosimo.
Hlače niso naše,
hlače so cesarjeve,
cesarjeve –
kraljeve.*

Prvi v koloni vpraša mostninarja:

Al je kaj trden most?

Mostninarja: *Kot kamen kost.*

Vodja kolone: *Al gre moja vojska skoz most?*

Mostninarja: *Še premal jih je.*

Pri teh besedah dvigneta roke, da gre kolona skozi. Zadnjega prestrežeta in ga vprašata, ali hoče biti "Zlata krona" ali "Srebrn venec". Ta se odloči in potem stopi k tistemu mostninarju, ki si je izbral to ime. To storijo potihoma, da ostali v koloni ne vedo, kakšno ime ima kateri od mostninarjev.

Igra se nadaljuje, dokler vodja kolone ne ostane sam. Nato mostninarja prekrizata roke. Vodja kolone se zapodi proti njima in hoče s silo predreti njun most, kar pa mu navadno ne uspe. Nato tudi ta pove, kaj hoče biti, in se postavi za enega od mostninarjev.

Mostninarja preštejeta, koliko otrok je vsak zbral. Nato "se vlečejo". Na tleh je med mostninarjema narisana črta in tista kolona, ki potegne čez črto nasprotnike, je zmagala. Tako je igra končana.⁷

Zamorčki

Kot zanimivost, v kakšnem jeziku in na kakšen način je Jože Levičnik leta 1854 opisoval igre, je naslednja igra opisana v jeziku, kot ga je uporabil avtor.

Zamorčke igrajo navadno prav majhni otroci, in sicer takole: "Igrajoči se skupaj vstopijo, sključijo perste v pest, si postavijo pesti eden drugemu (levo al desno, kako je kateremu bolj na roke) eno na drugo in sicer tako, da vsih igrajočih tisti perstni udje, ki se dlani deržijo, pridejo ravno eden nad drugega.

Zdaj se začne eden igrajočih z perstom gor omejenih udov dotikovati, in začemši pri nar zdoljnem udu nar nižje pesti vpraša: "Kaj je to?" Vsi odgovore: "Pec." Tako izprašaje se dotikuje uda za udom, dokler pri verhni pesti do palca, ki je čez pest položen, ne pride. Za palec primši, vpraša: "Kaj je?" in na to vsi odgovore.

Vsi: *Poličica.*

Vprašavec: *Kaj je blo na poličici?*

Vsi: *Mesce (meso).*

Vprašavec: *Kje je tisto mesce?*

Vsi: *Mucka (mačka) ga je vzela.*

Vprašavec: *Kje je tista mucka?*

Vsi: *V hrib je letela.*

Vprašavec: *Kje je tisti hrib?*

Vsi: *Pogorel je.*

Vprašavec: *Kje je tisto pogorišče?*

Vsi: *Voda ga je poplaknila.*

Vprašavec: *Kje je tista voda?*

Vsi: *Zamorčki so jo popili.*
 Vprašavec: *Kje so tisti zamorčki?*
 Vsi: *V hrib so šli količke sekati, da bodo mostke ravnali, da bodo babce in dedčke čez metali in da se bomo mi zdaj malo pokecali.*

In zdaj se en čas kecajo eden drugega po perstih in rokah. Potem začnejo igro zopet od konca, dokler se ne naveličajo."

Orel

Orla se igrajo fantje in dekleta, a posebej. Določijo, kdo bo orel in kdo koklja. Vsi ostali so piščančki, ki se postavijo v kolono za svojo mamo in se primejo okrog pasu.

Orel stopi pred kokljo in začne govoriti: "O, lačen, lačen," in gleda, kako bi ujel kakšnega piščančka in ga pojedel. Mama koklja pa govori: "O, sit, sit," in z razprtimi rokami skuša obvarovati svoje mladiče pred orlom. Piščančki se držijo drug drugega okrog pasu in mame. Orel lahko vzame le zadnjega v koloni. Če ga ujame, se ta nekoliko odmakne in počaka, da orel polovi še ostale piščance.

Ko so vsi piščančki ujeti, si orel in koklja razdelita piščančke in potem "se vlečejo" tako kot pri jeri trumi.

V štirncu gledat⁸

Tudi to igro so se igrali samo moški. Moški se postavijo v krog in gledajo v sredino kroga – v šterno⁹. Iztegnjene dlani dajo na hrbet, nihče se ne sme ozirati. Tisti, ki bo igro začel, v roki drži kneftro¹⁰. Hodi v nasprotni smeri urinega kazalca in zraven govori:

*Glejte vodico,
kako se blešči,
kdor se ozira,
po hrbtu dobi.*

Ko nekomu odda kneftro, se postavi na njegovo mesto. Tisti, ki je kneftro dobil, lovi soseda na desni strani in ga udarja po hrbtu ali zadnjici. Ta beži pred njim in hitreje teče, več možnosti ima, da bo čim manj tepen. Igro nadaljuje tisti, ki ima v rokah kneftro.

Muzko popravlat¹¹

Igro so se igrali samo moški. Postavili so se v krog. Določili so dva, kapelnika in nosača. Nosač je moral biti močan.

Moški so stopili v krog, na sredino pa kapelnik in nosač. Igro začne kapelnik, ki reče: "Dejte štimo!" in poslušaj, kako "pojejo". Toda oni "fušajo". Kapelnik to komentira, na primer:

"Tale tuli kot pes."

"Tale zavija kot volk."

"Tale cvili kot miška."

"Tale brunda kot medved."

Nato kapelnik pokaže na nekoga, za katerega meni, da ne stoji na pravem mestu. Zato reče nosaču: "Tale glas prestavi tja," in nosač ga nese na hrbtu na določeno mesto. Nekaj časa se tako igrajo.

Ko pa se nosač naveliča, hoče moškega, ki ga takrat nosi na hrbtu, spraviti dol in ga stresa. Drugim to ni všeč in hočejo preprečiti, zato planejo po nosaču. Tako je igra končana.

Razvoj folklornih skupin na Slovenskem

Nekatere pomembne letnice, prelomnice v razvoju folklornih skupin na Slovenskem

- Daljnega leta 1838 so Rezijani predstavili svoje plesne nekemu odposlancu z Dunaja in to Rezijani štejejo kot začetek oz. ustanovitev njihove skupine.
- Ivan Navratil leta 1888 piše, da so v Metliki ponovno oživili ples na velikonočni ponedeljek.
- 1908: 60-letnica vladanja cesarja Franca Jožefa. Ob tej priliki je na Dunaj povabil tudi Slovence. Tja so šli tudi Gorenjci in predstavili svoj oblačilni videz in nekaj odlomkov iz šeg in navad.
- 1934: France Marolt ustanovi folklorni inštitut.
- 1935: France Marolt organizira prvi festival. V Ljubljani je bil organiziran t. i. koroški dan.
- 1936: France Marolt organizira t. i. belokranjski dan.
- 1939: Dva folklorna festivala, v Mariboru in Črnomlju, kjer nastopi več folklornih skupin.
- Po drugi svetovni vojni nastajajo po Sloveniji številne folklorne skupine, tako po mestih kot vaseh.
- Leta 1948 je bila ustanovljena akademska folklorna skupina, ki jo je ustanovil France Marolt. On je bil le njen idejni vodja, glasbeno vodstvo je

zaupal svoji ženi Tončki Marolt, plesno pa etnokoreologinji Mariji Šuštar. Ob ustanovitvi je bila prvotna naloga skupine poustvarjati slovensko plesno izročilo in ga predstavljati javnosti. Folklorna skupina si je ime "France Marolt" nadela šele po smrti njenega ustanovitelja. Skupina je v nekaj letih naštudirala in začela izvajati plesne vse petih najznačilnejših delov etnične Slovenije: Koroške, Panonije, Primorske, Gorenjske in Bele krajine. Leta 1965 je strokovno in umetniško vodstvo prevzel Mirko Ramovš, ki je na podlagi svojega raziskovalnega dela izpopolnil in preoblikoval program skupine ter je še danes na tem položaju. Skupina pod njegovim umetniškim vodstvom še danes zelo uspešno deluje.

Folklorna skupina v Železnikih

Ustanovitev

Začetki folklorne skupine segajo kar 38 let nazaj, v šolsko leto 1970/1971, ko je Ana Bogataj, sicer učiteljica razrednega pouka na Osnovni šoli Železniki,¹² ustanovila folklorni krožek.

In kakšni so bili prvi začetki? "Z učenci 4. razredov smo hoteli popestriti šolsko proslavo tudi s

Nastop prvih plesalcev pred cerkvijo na Trnju. Foto: Ana Bogataj

Folklornikov slovarček

folklor	folk-lore = znanje ljudstva; ljudska duhovna kultura, tudi širše ljudska kultura na sploh; avtor izraza je John Thoms, nastal je v 19. stoletju
folklorist	znanstvenik, ki raziskuje folkloro
folklornik	oseba, ki pleše, poje, igra ...v folklorni skupini; član folklorne skupine
folkloreec	izraz, ki je bil v devetdesetih letih predlagan za poimovanje člana folklorne skupine, a se ni prijel, nadomestil ga je folklornik
folklorizem	folklor iz druge roke; pojav, ki je povezan z zavestnim ohranjanjem in poustvarjanjem ljudskega izročila, glavni pobudnik oz. začetnik folklorizma pri nas je etnomuzikolog France Marolt
folklorna dejavnost	področje ljubiteljskega udejstvovanja, ki je povezano z ohranjanjem ali poustvarjanjem našega plesnega, glasbenega idr. izročila
ljudsko izročilo	znanje, vedenje, življenje ... najširših plasti ljudstva; sestavine gmotne, družbene in duhovne kulture; do konca petdesetih let 20. stoletja kultura kmečkega prebivalstva
ljudski plesi	plesi, ki so bili množično razširjeni v določenem preteklem obdobju med najširšo plastjo prebivalstva, ni jih možno povsem časovno opredeliti, izvirajo iz podedovanega izročila, ves čas so se spreminjali in prilagajali
folklorni plesi	folklorizirani ljudski plesi – torej plesi, ki jih izvajajo folklorne skupine
noša	izraz, ki označuje vse, kar je mogoče na človeku videti (obleka, nakit, frizura, ličenje,...), ima izrazito konotacijo s kmetstvom, z narodom ...
oblačilni videz	izrazu noša enakovreden pojem; označuje vse, kar je na človeku vidnega, mogoče pa ga je uporabljati za vse plasti prebivalstva (tudi delavce, meščane, plemiče ...)
obleka	v najširšem pomenu označuje vse, kar je na človeku mogoče videti in čutiti
ljudska noša	oblačilni videz kmečkega prebivalstva v času pred industrijsko revolucijo
narodna noša	posebna preobleka (uniforma, kostum), ki jo je sredi 19. stoletja ob posebnih priložnostih začel nositi del slovensko zavednega meščanstva; kasneje se razširi na vse sloje prebivalstva
oblačilna kultura	teoretski izraz, znotraj katerega obravnavamo vse, kar je povezano z oblačenjem, preoblačenjem ...
kostum	= preobleka; odrska preobleka ljudi, ki sodelujejo pri scenskih umetnostih (gledališka, filmska, plesna, lutkovna, folklorna ... dejavnost)
folklorni kostum	odrski preobleki folklornikov
pripadnostni kostum	strokovni izraz za narodno nošo
pevci ljudskih pesmi, godci ljudskih viž	znotraj folklornih društev pogosto delujejo tudi skupine pevcev in godcev; ker gre za poustvarjalne skupine, ne moremo govoriti o "pravih" ljudskih pevcih oz. godcih, saj so "pravi" zgolj tisti, ki prenašajo izročilo po naravni poti – torej brez posebnih vaj, ki so namenjene zavestnemu učenju za nastopanje

plesom. Odločili smo se, da se bomo naučili nekaj gorenjskih plesov. Zavzeto smo se pričeli učiti in res nam je uspelo," pravi Ana Bogataj.

Navdušenje plesalk in plesalcev ni popustilo in zato so z vajami nadaljevali. V skupini teh prvih plesalcev in plesalk je bilo šest stalnih parov, ki so s plesom nadaljevali vse do osmega razreda. Sami so si tudi nabavili in financirali oblačila oz. noše. Pridružili so se jim tudi številni drugi. Takrat je bilo prvič in zadnjič, da je bilo fantov – plesalcev, več kot deklet. Mlade plesalce je na harmoniko spremljal Janez Habjan.

Tudi v naslednjih letih je v tem krožku sodelovalo mnogo učencev. Več let je bilo v krožek vključenih tudi po osemdeset plesalcev.

Gostovanja in nastopi

Plesalci so popestrili šolske in krajevne prireditve z narodnimi, partizanskimi plesi, otroškimi plesi in igrami ter raznimi sestavi na narodnozabavne melodije.

Večkrat so nastopili v Škofji Loki, na občinski reviji folklornih skupin, povabljeni pa so bili tudi v tujino: svoje znanje so pokazali v Sovodnju ob Soči v Italiji. Obogatili so tudi novoletne predstave za najmlajše. Šola je sodelovala z osnovno šolo Cerkno in skupna srečanja so večkrat s kulturno-plesnim programom obogatili tudi člani folklorne skupine. Prav tako so zaplesali v Gorici, na sejmu domačih obrti, ter v Zagorju ob Savi. Z veseljem so se odzvali vsakemu povabilu.

Poleg prej omenjenega harmonikaša so plesalce spremljali na harmoniko še Sašo Zagoršek, Janez Triler, Jože Pfajfar, Veronika Kamenšek in Jerca Habjan.

Z leti je zanimanje nekoliko usahnilo, a še vedno je folklorni krožek obiskovalo veliko učencev, vedno vsaj okrog petdeset. Zaradi velikega števila plesalcev so bili razdeljeni vsaj v dve skupini. Vaje so imeli v razredu, telovadnici ali celo na hodniku.

Nekaj posebnega je bilo leto 1998, ko so se mladi plesalci s svojim nastopom uvrstili na državno srečanje otroških folklornih skupin v Mariboru. Tam so bili eni redkih, če ne celo edini, ki so se na tako visoko

srečanje oz. tekmovanje udeležili kot šolska skupina oz. krožek in ne kot folklorna skupina, ki bi delovala pod okriljem oz. mentorstvom raznih društev.

Folklorna skupina danes

Kaj pa danes? Zadnjih deset let¹³ vodim folklorni krožek Andreja Bogataj Rant,¹⁴ na harmoniko pa nas spremlja Oton Demšar.

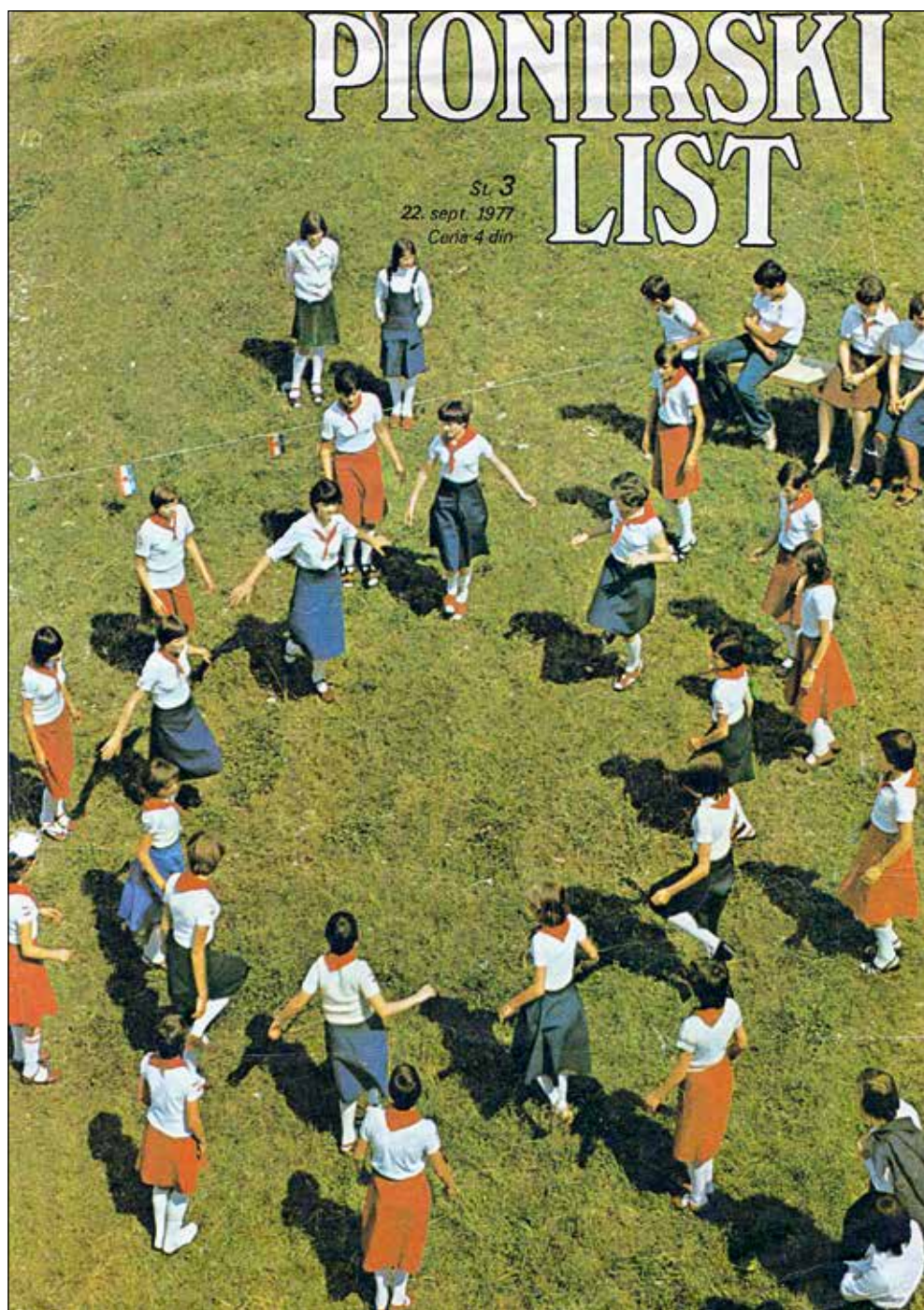
Otroci od 1. do 5. razreda zelo radi obiskujejo krožek in naših srečanj se udeležuje vsako leto več kot petdeset otrok. Zaradi velikega števila so otroci razdeljeni v dve skupini, mlajšo (1. in 2. razred) ter starejšo folklorno skupino (3.–5. razred). Dobivamo se enkrat tedensko, in sicer začnemo že zgodaj; zaradi lažje organizacije se dobivamo pred poukom, to je ob sedmih zjutraj. Kljub zgodnji uri so otroci vedno dobro razpoloženi. Takrat najprej malo potelovadimo – šolsko učilnico spremenimo v plesišče, nato pa se zabava prične.

Večinoma so to dekleta, med nami pa je vsako leto tudi nekaj fantov, ki smo jih še posebej veseli. V lanskem šolskem letu je bilo kar 15 fantov tako pogumnih, da so se nam pridružili. Letos je število plesalcev naraslo že na petinšestdeset in med njimi je kar precej fantov.

Na naših skupnih srečanjih se otroci seznanjajo s preteklostjo in izročilom svojih babic, dedkov, prababic in pradedkov, se igrajo njihove igrice, učijo plesov, skratka, se zabavajo. Plešemo ljudske plese, ki jih nato združimo v venček ali pa jih vpletemo v splet, sestavljen iz ljudskih običajev, iger in navad.

Nastopamo na vseh šolskih prireditvah, pa tudi povabilu k sodelovanju na krajevni prireditvi se zelo radi odzovemo. Skoraj vsako leto se udeležimo območnega srečanja otroških folklornih skupin.

Lani smo dobili povsem nove noše, česar smo še posebej veseli. V prihodnje si želimo, seveda poleg velikega števila plesalcev in nastopov, le še nekoliko primernejši prostor za vaje. Pravijo, da kjer je volja, tam je tudi pot, in volje nam ne manjka. A kljub prostorski stiski se imamo lepo.

Fotografija z naslovnice Pionirskega lista: nastop na prvomajski proslavi, Dražgoše 1977.

Nastop na državnem srečanju otroških folklornih skupin, Maribor 1998. Foto: Ana Bogataj

Nastop na državnem srečanju otroških folklornih skupin, Maribor 1998. Foto: Ana Bogataj

Starejša folklorna skupina v šolskem letu 2008/09: smo zelo pisana družčina ... Foto: Andreja B. Rant

Mlajša folklorna skupina v šolskem letu 2008/09. Foto: Andreja B. Rant

Nastop na krajevni prireditvi, april 2009. Foto: Igor Mohorič Bonča

Opombe:

- ¹ Tonika Ramovš, po njenih pripovedovanjih zapisala Ana Bogataj.
- ² J. Levičnik, Šolski prijatelj, 1854.
- ³ J. Levičnik, Šolski prijatelj, 1854. Do danes se ta melodija ni ohranila.
- ⁴ Na to igro mogoče nekoliko spominja majka prišla s kolodvora.
- ⁵ J. Levičnik, Šolski prijatelj, 1854.
- ⁶ Tudi danes se otroci igrajo farbe ali barve, vendar z nekoliko drugačnimi pravili.
- ⁷ Danes se igramo igro al je kaj trden most, ki poteka na zelo podoben način kot jera truma.
- ⁸ Po pripovedovanju Tonike Ramovš je potek igranja zapisala Ana Bogataj.
- ⁹ Vodnjak.
- ¹⁰ Jermen, ki med čevljarskim delom drži čevelj trdno na kolenih.
- ¹¹ Po pripovedovanju Tonike Ramovš je potek igranja zapisala Ana Bogataj.
- ¹² Današnja OŠ Železniki se je včasih imenovala OŠ Prešernove brigade Železniki.
- ¹³ Od upokojitve Ane Bogataj dalje.
- ¹⁴ Po obiskovanju 60-urnega seminarja ter uspešno opravljenem izpitu sem si pridobila naziv izprašani vodja otroške folklorne skupine.

Informatorji:

1. Ana BOGATAJ, upokojena učiteljica razrednega pouka, ustanoviteljica folklorne skupine na OŠ Železniki.
2. Tonika RAMOVŠ; po njenih pripovedovanjih zapisala Ana Bogataj.

Viri in literatura:

1. Ramovš, Mirko: *Plesat me pelji*: plesno izročilo na Slovenskem. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980.
2. Ramovš, Mirko: *Polka je ukazana*: plesno izročilo na Slovenskem, Gorenjska, Dolenjska, Notranjska. Ljubljana: Založba Kres, 1992.
3. Levičnik, Jože: *Narodski običaji v Železnikah*. Šolski prijatelj, 1854.
4. Internetni viri:
 - Javni sklad za kulturne dejavnosti (JSKD): <http://jskd.si/folklorna-dejavnost>.
 - Wikipedija, prosta enciklopedija: <http://sl.wikipedia.org>.
 - AFS France Marolt: <http://www.marolt.si>.
5. Lastni zapiski s seminarja za vodje otroških folklornih skupin.